

A SZŐNYEG VISSZÁJA

A SPANYOL NYELVŰ IRODALMAK
ÉS A FORDÍTÁS

A SZŐNYEG VISSZÁJA

A SPANYOL NYELVŰ IRODALMAK ÉS A FORDÍTÁS

LAZARILLO – FIATAL HISPANISTÁK TANULMÁNYAI

PALIMPSZESZT

2009

Szerkesztette
MENCZEL GABRIELLA
VÉGH DÁNIEL

A szövegeket gondozta:
SIKI ÁGNES
SZALAI ZSUZSANNA

Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest, 2009
Felelős kiadó: a kuratórium elnöke

ELTE BTK
HALLGATÓI
ÖNKORMÁNYZAT

Megjelent az ELTE EHÖK
és az ELTE BTK HÖK támogatásával

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes hozzájárulása szükséges.

© Szerzők, Fordítók
© Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, 2009
ISBN 978-963-88192-0-8

ISSN 1789-4557

TARTALOM

Előszó	6
A fordítás peremén: Río de la Plata-i partvonalak és útkereszteződések Julio Prieto	8
A hős fordító. Parabola és fordítás Józan Ildikó	17
Egy Pierre Ménard-i verzió: Tàpies művészkönyvei Kutasy Mercedesz	29
Zenei diskurzus Alejo Carpentier <i>Embervadászat</i> című elbeszélésében Skrapits Melinda	33
A lefordított identitás. Merlin Grófnője, a <i>Mis doce primeros años</i>, és a <i>Viaje a La Habana</i> Orbán Eszter	42
Luis Martín-Santos, a <i>fordító</i>. Thomas Mann tra(nsz)dukciója a <i>Tiempo de silencio</i> című regényben Kovács Pál	50
Az <i>Un revólver para Mack</i> megírása és átírása. Az argentin detektívregény két <i>Don Quijote</i>-i változata Eiija Horváth Faller	61
Malinche, a tolmács: az értelmezett értelmező Lantos Adriána	72
✗ Apokrif magyar <i>Don Quijoték</i> a XIX. században Végh Dániel	79
✗ Lorca magyarul – Lorca Magyarországon Katona Eszter	89
✗ Kubalától Kertészig. Több mint száz év magyar műfordításai Spanyolországban (1887-2007) Cserhádi Éva	95
A <i>Nyugat</i> és a spanyol irodalom Baldangin Börte Csilla	103
✗ A spanyol-magyar műfordítások repertórium – első lépések Iván Aller Ares	107

Jánosi Zoltán joggal véli úgy, hogy a magyar irodalomban nehéz még egy olyan külföldi szerzőt találni, akit a közönség olyan gyorsan és akkora szeretettel fogadott volna be, mint García Lorcát. Ismertsége csak Shakespeare-hez vagy a Kalevalához fogható (JÁNOSI 2007, 9). Ez a körülmény, illetve Lorca születésének 110. évfordulója ad alkalmat arra, hogy behatóbban foglalkozzunk mindazzal, ami Lorca és Magyarország kapcsolatát illeti.

Ez a kapcsolat két különböző, de szétválaszthatatlan aspektusra bontható. Az egyik, *Lorca magyarul*, a szerző költői, prózai és drámai műveinek magyar kiadásait jelenti, vagyis a műfordításokat. A másik, *Lorca Magyarországon*, inkább az életmű hazánkbeli fogadtatásának vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Tanulmányunk természetesen korántsem előzmény nélküli, mindenekelőtt Péter László és Tolnai Gábor nevét kell megemlítenünk. García Lorca recepciójával a hatvanas évekig elsősorban ők ketten foglalkoztak, de mellettük László András, Benyhe János és Németh László is figyelemmel kísérte Lorca munkásságát, elméleti síkon csakúgy, mint fordítóként. A legújabb kutatások Jánosi Zoltán nevéhez fűződnek, aki különösen Lorca és költészetének legfontosabb hazai fordítója, Nagy László líráját hasonlítja össze. Mindazonáltal munkájuk korántsem tekinthető lezártnak, és a hetvenes évektől a kutatások mintha megrikkultak volna.

Habár a Lorca-összes első magyar nyelvű kiadása meglehetősen késői (1947), a magyar közönség Radnóti Miklósnak köszönhetően már korábban is megismerkedhetett az andalúz művésszel. Egy magyar irodalomtörténész szavaival: „García Lorcát előbb szerettük, s csak jóval később kezdtük megismerni. Radnóti mondott felette rekviemet” (MÉSZ, 73). A polgárháború és a spanyol népért érzett aggodalom már 1936 őszén megjelenik az „Elégia” soraiban; a ’37-es keltezésű „Aludj” Guernica szomorú képeit idézi. Ugyanebben az évben írta a „Hispánia, Hispánia!”-t, a háború borzalmainak ezt a picassói ihletettséggű dokumentumát (JÁNOSI 2006, 138). 1938-ban jelenik meg „Federico García Lorca” c. epigrammája, melyben először szerepel Lorca neve magyar nyelvű költeményben, s ezzel Radnóti biztosította Lorcának az öröklétet a magyar irodalomban (ÁNDRÁS, 32). A spanyol költő alakja ezután újra megjelenik az „Első eclogá”-ban. Radnóti mellett Bálint György útinaplója („Spanyolországban jártam”) és József Attila („Egy spanyol földműves sírverse”) is felidéztek García Lorca és a spanyol polgárháború emlékét.

Annak ellenére, hogy írásos dokumentum nem maradt fenn, valószínűleg Brachfeld Olivér személyében tisztelhetjük az első magyar Lorca-fordítót. Brachfeld 1937-ben, egy párizsi kávéházban olvasta fel Lorca néhány versét Radnóti Miklósnak és Schöpflin Gyulának, előbb spanyolul, majd saját fordításában. Lorca ezzel lépett be a magyar kultúrába. Ezek a fordítások azonban nem nyerték el Radnóti tetszését. Jóllehet ő maga nem tudott spanyolul, azt mégis érezte, hogy Brachfeld fordításaiból hiányzott Lorca különleges költői ereje, melyet még a nyelvismeret hiányában is kiértzett a spanyol eredetiből (JÁNOSI 2007, 14). Radnóti valószínűleg emiatt akart Lorca-

verseket fordítani, és Bálint György nyersfordításai alapján munkához is látott. Habár ezek a fordítások sosem készültek el, kijelenthetjük Baka Istvánt idézve, hogy „García Lorca alakját Radnóti Miklós helyezte el a magyar költészet panteonjában” (BAKA, 35).

Az első, nyomtatásban is megjelent Lorca fordítással 1941-ben találkozhattak a magyar olvasók: Vas István tolmácsolásában a „Balladácska a három folyóról” c. vers bekerült a *Szerelmes versek. Világirodalmi antológia két ezredév költészetéből* című versgyűjteménybe (Budapest, Szukits, 1941). Még a felszabadulás előtt egy másik antológiában is fellelhetünk egy Lorca-verset: „Óda a legkegyelmesebb oltári szentséghez”, Gáspár Endre fordításában a *Lyra Hispanica. 500 év spanyol költészete* című kötetben jelent meg (Debrecen, 1944). Az első önálló magyar nyelvű Lorca-kötet, a *Cigányrománcok*, 1947-ben jelent meg, rögtön két kiadásban: az egyik a Cserépfalvi Kiadónál, Gyertyán Ervin fordításában, a másik a Lux Kiadónál, András László tolmácsolásában.

A publikációk ellenére Gyertyánnak igaza van, amikor megjegyzi, hogy Lorcát egyfajta ismeretlenség tartotta homályban hazánkban még az ötvenes években is. Az áttörést 1955 hozta, amikor a Katona József Színház bemutatta García Lorca utolsó darabját, a *Bernarda Alba házát*. A bemutatót osztatlan siker kísérte, mind a kritika, mind a közönség szuperlatívuszokban méltatta a darabot, András László fordítását, Marton Endre rendezést, valamint a színészek (Tótkés Anna, Mészáros Ági, Máthé Erzsébet stb.) játékát (vö. LÁNYI, GYERTYÁN, MÁTRAI-BETEGH, SEBESTYÉN). Talán az egyetlen eltérő vélemény Tolnai Gáboré, aki jóllehet hangsúlyozza a párbeszéd szöveghűségét, megemlíti, hogy a lorcai stílus költői szépségét a magyar fordítás nem adja kellően vissza (TOLNAI 1995, 162). Úgy tűnik hát, az 1955-ös bemutatkozás valódi hírnevet szerzett Lorcának Magyarországon: az ötvenes évek második felében öt művét adják ki. 1957-ben jelenik meg a *Toreádorsírató* című kötet, melyben már Lorca több versciklusa és négy drámája (*A csodálatos vargáné; Vérnász; Yerma; Bernarda Alba háza*) is megtalálható magyarul. Az antológia fordítói: András László, Benyhe János, Jékely Zoltán, Károlyi Amy, Keszthelyi Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Tímár György, Vas István, Weöres Sándor és Wlassics Tibor.

Ugyanebben az évben jelenik meg a *Vérnász* Illyés Gyula fordításában, s a kiadás népszerűségéhez a Nemzeti Színház bemutatója is hozzájárult. Az előadás visszhangja ugyan már nem volt olyan egybehangzó siker, mint az '55-ös *Bernarda*-bemutató, azonban szinte minden kritika kiemelte Illyés mesteri teljesítményét, aminek köszönhetően Lorca sokszólamú költészete magyarul is megőrizte az eredeti mű szépségét (vö. GODA, TOLNAI, 1957). Lorca további *Három színműve* (András fordításában) 1958-ban látott napvilágot; 1959-ben önálló kötetben adják ki *A csodálatos vargánét* (Benyhe és András közös munkája), melyet az Ódry Színpad tűzött műsorra. A kritika dicsérte a hű és aprólékos fordítást, habár Kéry László kifogásolta András versfordításait (vö. KÉRY, ANTAL, KÉKESDY). Ugyanebben az évben jelenik meg a *Federico García Lorca válogatott írásai* című kötet, szintén András fordításában. Habár a *Cigányrománcok* első megjelenése óta tizenkét év telt el, igazat kell adnunk Ungvári Tamásnak, aki megjegyzi, hogy a lorcai mélységet és teljességet nyelvi korlátok zárták el a magyar olvasók előtt, olykor még egy-egy fordításban is. Ebben a

próza válogatásban a közönség Lorca másik arcát ismerhette meg: a tudós költőt. Mindazonáltal osztoznunk kell Orbán Ottó véleményével is, mely szerint a könyvből hiányzik az érett Lorca szürrealista prózája.

Lorca növekvő népszerűségét talán az 1962-es *Mariana Pineda* bemutató töri meg valamelyest. A *Bernarda Alba háza*, a *Vérnász*, *A csodálatos vargáné* után a közönség és a szakma csalódottan fogadta *Marianitá*-t. Lorca egy korai (1925-ös keletkezésű) drámájáról van szó, mely színvonalában messze elmarad az érett Lorca-drámáktól. Mint Demeter Imre megjegyzi: a *Marianita* ugyan részét képezi Lorca művészetének, a mai (1962) „színpadon már nem félmjelzi alkotójuk tehetségét” és nem hat kellő erővel. Rajk András is a mű drámai kezdetlegességét és színpadi kidolgozatlanságát emeli ki, habár ő sem vitatja a harmadik felvonás értékeit. 1963-ban újabb válogatáskötet lát napvilágot, *Federico García Lorca válogatott művei* címmel, mely immár valóban teljességében állította a magyar olvasók elé García Lorcát, habár nem hiánytalanul (az *Összes művek* négy évvel későbbi keletkezésű). Garai Gábor ettől a kiadástól számítja Lorca végleges meghonosodását a magyar nyelvben. A fordítók magasztalása során örömmel konstatálja a spanyol költő és a magyar szöveg közötti határok leomlását.

Lorca növekvő népszerűségének következő határköve 1964: a Madách Színház ebben az évben tűzi műsorra a *Yermát*, a főszerepben Psota Irénnel. Alakítása nagyban hozzájárult a mű sikeréhez. Végül Lorca halála után 31 évvel, 1967-ben, végre magyarul is megjelenik a teljes lorcai életművet elénkítő *Federico García Lorca Összes Művei*. A költő teljes szépírói munkásságát két kötetben bemutató kiadást huszonketten fordították: András László, Vas István, Lothár László, Tótfalusi István, Tellér Gyula, Molnár Imre, Takács Zsuzsa, Nemes Nagy Ágnes, Eörsi István, Kárpáty Csilla, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Orbán Ottó, Károlyi Amy, Nagy László, Majtényi Zoltán, Rab Zsuzsa, Tímár György, Illyés Gyula, Somlyó György, Garai Gábor és Benyhe János.

Am 1967 nemcsak a Lorca *Összes* megjelenése miatt fontos esztendő a hazai Lorca-recepció szempontjából, hanem azért is, mert ebben az évben jelenik meg Péter László García Lorcáról szóló füzet a szegedi Somogyi Könyvtár kiadásában. Munkája ugyan nem kapott nagy visszhangot, mégis felbecsülhetetlen értékű a későbbi kutatások szempontjából is. Ezután, 1968-ban jelenik meg Tolnai Gábor Lorcáról írt monográfiája, mely azóta is talán a legátfogóbb magyarul megjelent összegző mű az andalúz művésről. Péter László és Tolnai tehát 1967-68-ban fejezték be műveiket. Azóta természetesen számos cikk, kritika és esszé született Lorcáról, azonban a kutatás folyamatossága megtört. Ezért, valamint a 2008-as Lorca-évforduló miatt is éppen időszerű a munka folytatása.

De bővítsük a sort a Lorca-művek fordításainak kiadásával: 1972-ben önálló kötetben is megjelenik a *Vérnász* Illyés fordításában. 1975-ben két antológia járult hozzá a költő népszerűségéhez: *Federico García Lorca versei* és a *Két esti hold* – ez utóbbi érdekessége, hogy gyerekeknek szánt válogatás, melyet a költő eredeti rajzaival illusztrált a kiadó. 1976 a *Cigányrománcok* harmadik kiadásának éve. Gyertyán Ervin és András László fordításai után ezúttal Nagy László vállalta az egész versciklus magyarra ültetését. A könyvet Pablo Picasso rajzai teszik emlékezetessé. A magyar olvasó további öt válogatásból ismerheti Lorca költészetét: *Federico García Lorca válogatott versei*

(1977), *A sötét szerelem szonettjei* (1988), *Federico García Lorca legszebb versei* (1989; 1995), végül a szintén 1995-ös *Cigányrománok* cigány-magyar kétnyelvű kiadása.

Lorca lírája mellett drámái is újabb kiadásokban jelennek meg: 1981-ben egy kötetben adták ki Lorca két kevésbé ismert darabját: *A közönség*, *Címtelen színdarab*. A *Színművek* 1988-as keltezésű, 1995-ben és 1996-ban jelent meg együtt a *Vernász* és a már említett *Címtelen színdarab*, majd 2006-ban a *Hat színjáték*. Természetesen számtalan Lorca-mű jelent meg magyarul különböző antológiákban, tematikus válogatásokban, irodalmi folyóiratokban, évkönyvekben stb. Ezek számbavétele igen nehéz feladat, jelenlegi bibliográfiánk (egyelőre) 133 tételt számlál, azonban ez a lista még korántsem tekinthető lezárttnak.

Bibliográfiái gyűjtőmunkánk harmadik csoportjába olyan kiadványok tartoznak, amelyek nem Lorca műveinek közvetlen fordításai, mindazonáltal szoros kapcsolatban állnak a korpussszal és valamilyen formában hozzájárultak a magyar Lorca-kép kialakulásához. Ebbe a kategóriába tartoznak Lorca verseinek megzenésített változatai (Papp Zoltán: *Andalúz dalok*; Kocsár Miklós: *Lamentii*; Mohay Miklós: *Éjszakai villanás*), illetve a *Vernász*, Szokolay Sándor operája. A Kaláka együttes is megzenésítette Lorcat (*Varázsvirágok*; *Egyetemi Színpad '76*) – ez utóbbi a híres „Siratóénekek Ignacio Sánchez Mejías halálára” szövegét is feldolgozta. Külön kuriózum az a filmkönyv, mely a *Yerma* magyar-NSZK koprodukciós film „werk”-könyve, vagy a hasonló jellegű, a Katona József Színház előadását és próbáit megörökítő kiadvány, a *Bernarda Alba háza*.

Lorca műveinek magyar nyelvű kiadásán túl azonban kétségtelen, hogy a drámaíró Lorca a színpadról fogta meg igazán a magyar nézőket. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet adatbankjának hála, 1962 és 2001 között negyvenhat színrevitelről van részletes információnk. További források alapján nyolcvankilenc különböző bemutatóról van tudomásunk az 1955-ös évtől kezdődően. Habár az Intézet adattára folyamatosan bővül, alaposabb munka szükséges a hagyományos értelemben vett színház falain túli előadások feltárásához, hiszen a színházi fesztiválok, a külföldi társulatok vendéjátékai, vagy az amatőr színjátszó csoportok előadásai szintén árnyalják a magyarországi Lorca-képet. Hosszabb távú kutatási célunk ezen események figyelemmel kísérése és archiválása. Ugyanakkor érdekes volna az összes előadás és ezek nézőszámának statisztikai feltárása is. Tolnai Gábor ugyan közli az OSZMI adatait, de ezek csak 1968-ig szolgálnak információkkal (TOLNAI 1968, 161).

A színrevitelek kapcsán néhány általános jellemzőt emelnénk csak ki: köztudott, hogy García Lorca minden színművében a női sors problematikája áll a középpontban, és ezért nagyon sok női szerepet írt. A színházak műsorpolitikája felől nézve ez azt jelenti, hogy egy-egy darabban több színész nő kap egyidejűleg szerepet. A legtöbb női figurát mozgató darab a *Bernarda Alba háza*, és talán épp ezért ez a legtöbbet játszott Lorca-darab a magyar színházakban. A *Yerma* főszerepe is erős, határozott karaktert kíván, melynek megformálása joggal tekinthető jutalomjátéknak egy-egy színésznő életében, s egy felejtethetlen előadás ígéretét kínálja (ld. Psota Irén Yermáját).

A három legismertebb Lorca dráma közül a *Vernászt* már valamivel kevesebbszer tűzték műsorra hazai színházaink. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ebben található a legtöbb szimbolikus, stilizált elem, amelyek színrevitele nem egyszerű, illetve a közönség sem mindig fogékony az ilyen jellegű próbálkozásokra. *A csodálatos*

vargáné is igen népszerű mű, habár a nyolcvanas évek óta nem találkozhatunk vele a színpadon. Lorca kevésbé ismert darabjai közül két színmű kiemelkedő gyakorisággal fordul elő a műkedvelő társulatok repertoárjában, illetve a Színművészeti Főiskola vizsgabemutatóin: a *Don Perlimplín és Belisa szerelme a kertben*, valamint a *Don Cristóbal és Doña Rosita tragikomédiája*. Ellenben a *Rosita leányasszony vagy a virágyelv*, a *Mariana Pineda*, a *Don Cristóbal* és *A halálhozó pillangó* esetében nagyon kevés színrevitelről beszélhetünk. Ezek valóban Lorca-zsengék, melyeket sokszor a közönség nem értékelt (vagy nem értett), azonban mindenképp figyelemre méltó a tény, hogy egy-egy színházunk fel merete vállalni ezek bemutatását.

A Lorca-recepció egyik érdekes szegmense az a kép, amelyet a hazai értelmiségi kör alkotott és közvetített az olvasók felé García Lorcáról. Említettük Radnóti nevét, aki 1937-ben vezette be irodalmunkba García Lorcát, de őt követően is többeket ihletett meg a spanyol költő tragikus sorsa. A teljesség igénye nélkül: Csoóri Sándor („Késői sírfelirat”), Illyés Gyula („García Lorca síremlékére”), Nagy László („Lorca”), Kőrössi P. József („Federico García Lorca”), Petri Csathó Ferenc („Lorca”), Lakatos István („García Lorca utolsó verse”), Dudás Kálmán („Lorca emlékére”), Forbáth Imre („García Lorca”), Orbán Ottó („Lorca New Yorkja”), Utassy József („Lorca”), Kovács András Ferenc („Széjegyzet Lorca-témára”), Gyurkovits Tibor („Lorca-Lorca”), Cserei Szász László („Federico García Lorca emlékére”), Pardi Anna („García Lorca”). E költőkről és műveikről beszélve külön említést érdemel Nagy László véleménye, aki egyébként nem tudott spanyolul, mégis a „nyersekből is kongeniális költészetet” (BAKA, 35) varázsolta. „Lorcát a halál emelte látószögünkbe, mint fekete szenzációt. És nem a mártírság tette naggyá, hanem a mű”- írja Nagy. Hasonló megállapításra jut a pap-költő Pusztai Sándor „Federico García Lorca” című rövid versében:

„volt ki vállába
volt ki szívébe
volt ki kezébe lőtt
verseibe senki

elfeledték parancsba tenni
kivégzése előtt.”

Nagy vonalakban igyekeztünk vázolni e többszálon futó kutatás állomásait. Habár 2008-ban ünnepeltük Lorca születésének száztizedik évfordulóját, e kutatási terv biztosan túl nyúlik ezen az esztendőn. Szándékunk azonban nem is egy pillanat megragadás, hanem sokkal inkább egy dinamikusan fejlődő projekt, hiszen, mint ahogy Upor László Lorca halálának 70. évfordulóján 2006-ban, a *Hat színjáték* c. kötet megjelenésekor mondta: „Irodalmi és színházi értelemben Federico García Lorca él” (vö. UPOR).

Szokolcsányi Ákos fordítása